

արձակէ . յափշտակեալ պատառեալ վազեր զորս իւր՝ և ննջէ յանդորրու . մարդ ՚ի սպանութիւն եկեալ , հատանի քուն յաչացն : Յամայի վայրս և յանապատս թափառի , սակայն և ՚ի միայնութենէ իսկ սարսէ . զգերեզմանօք և ըզդամբանօք յածի , այլ ՚ի գերեզմանաց իսկ երկիւղ է նմա . զաչան կկոցեալս զվայրօք յածէ , և ՚ի տաճարի խրախուծեան չիշխէ յորմունս անդր յառել , երկուցեալ մի գուցէ նշմարիցէ ՚ի նմա զմահահրաւէր գիրսն : Յառաւելու թիւն տանջանացն զարթնուն բովանդակ իսկ զգայութիւնքն . ՚ի մթան աղջամղջի երևութանան նմա խօրականք սպառնալիցք , և ժահահոտ ճապաղեաց ընդ ռնգունսն հարկանի . զդառնութիւն թիւնից ճաշակէ և ՚ի կերակուրս անդ զորս ինքնին խահագործէ . մինչդեռ խաղաղական լուծի պատէ զաշխարհ համօրէն՝ զնրբալուր ականջս նորա խրուովն աղմուկք աղաղակի : Ի գիրկընդ խառն լինել ընդ սիրելւոյ բարեկամին , կարծէ ընդ հանդերձիւք նորա զդաշոյն երկսայրի ծածկեալ :

Հ . Դ . Բ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՔԵԱՐ ՀԱՅԿԱԿԱՆ

Է .

ՍՊԷՆ՝ ՎԵՐԵՆՈՂԱԿԱՅՐ ՀԱՅՈՅ :

ԸՆԴԵՕՔ քանի և քանի անգամ աղգային դպրութիւն սիրող սիրտք՝ հայկական քնարի մը ձայն լսելով , չէն հառաչած մեզի հետ՝ թէ ո՞ր են Հայկազանց երգերը , ո՞ր են Հայ Հոմերոսները : Հնացեալ ժամանակին անհուն և անյայտ ծոցուն մէջ այս հառաչանքներն հնչէր ծաւալէր կորեր են : Եթանի ժամանակներուն դիւցազնական հեթանոսական երգերը կրկնէին գրեթէ բոլորովին յուսահատած Հայկական քնարը՝ կը դառնայ քրիստոնէութեան նորոգած դարերուն վրայ , և անկէ կը կանչէ իր նոր թելերուն վսեմական

բարձրաբարձառ ձայնը . շատ հեղ կը հանդիպին պէսպէս և գեղեցիկ ձայներ , բայց այն փնտռած մեծին երգերը դեռ չփարեցան իր աղեացն վրայ . գիտէ մէկ Հայ և սրբազան Հոմերոս մը , որ Յունաց հին Հոմերոսին պէս իր Հայ աղգին մտաց և աշխուժից ներշնչողն է . Հայաստանի հնացեալ աւերակաց և հիմնայարկ մեհենաց վրայ կեցած՝ կը կանչէ մէկ Սփսէս մը Հայաստանի տխրագգեաց եկեղեցեաց և մթացեալ վանորէից . մէկ Սփսէս մը՝ որ Հրէից Սփսէսին նման՝ իր աղգին ընդհանուր և ամենարուեստ վարդապետն է , ինքն ըլլալով պատմահարց ակնաղբիւր , ինքն բանաստեղծութեան վառիչ , ինքն ճարտասանութեան օրինակատու , ինքն աշխարհագրաց նախաշաւիղ , ինքն բերականաց առաջնորդ , ինքն թարգմանաց գահադուխ , ինքն եկեղեցական եղանակաց երաժշտապետ , ինքն բանասիրաց մէջ ամենահմուտ , ինքն մեր վարդապետաց վարդապետն , ինքն հնազետ նաև մարգարէ , և այս ամէն անուններէ վեր յատուկ կոչմամբ ինքն Վերթողահայր Հայոց :

Վերթող կ'ըսուին մեր մէջ քերականք և աւելի տաղաչափ բանաստեղծք : Խորենացին գիտենք որ հին Վերականութիւն գրեր է կամ բացատրեր է , բայց զնոյն իրեն աշակերտակիցքն ալ Սամբրէ , Վաւիթ , Ստեփանոս և այլք գրեր են . միայն անոր համար չկարծուիր որ Վերթողահայր ըսուի , հապա աւելի բանաստեղծական կամ երգահան գրուածոց համար . և թէ այս մտքով այս անուանս արժանաւոր է , վկայ ըլլան մեզի իր ծանօթ սքանչելի շարականներն , որոնց չափական շէնքն ալ , իմաստն ալ , եղանակներն ալ կը ցուցնեն թէ շատ գերազանց ոգի և ճաշակ ունի եղեր մեր Խորենացին : Սակայն միայն ասոնց համար ալ չեմք կարծեր որ Վերթող ըսուի , ինչու որ այս երգերս կ'երևի թէ ծերութեան և վերջի ատեններն երգած է . իսկ քերթող անուան սկիզբն կը վայլէ որ այն ատեն առած ըլլայ , երբ որ իր ընկերներն իրենց փա-

ուաւոր մականուններն առեր են, երբոր նոր Լճէնքէն դարձած, մանաւանդ թէ դեռ հոն իսկ՝ իր եղբայրը Սամբէ Լ երծանող կ'ըսուէր, Վաւիթ՝ Լն յաղթ, Վ ազար՝ Վատմադիր և Շարտասան, Լբրահամ Հռետոր, բաց 'ի Լճէնացի և Բիւզանդացի ըսուելէն, այսպէս ալ մէկալնոնք մէյմէկ գովանի անուամբ ըստ իւրաքանչիւր առաւելութեանց, որ վերջն Հայաստանի մէջ աւելի պայծառացուցին. ըստ այսմ և Խորենացին ալ քերթողութե անուան արժանի գործք մը երեցուցած պիտի ըլլայ, որուն համար Վերթող և վերջը Վերթողահայր ըսուի:

Բանաստեղծական ոտանաւոր գրուածքներ ունենալուն ստոյգ հաւաստիքն ունինք իրեն պատմութեան Գ գրոց ցանկին վերջը, որ ողբէն ալ վերջը կը գրէ՝ «Տաղք չափաւ յինքն և 'ի Սահակ Բագրատունի», որչափ փափաքել է աս տաղը՝ այնչափ ալ սրտերնուս մեծ զրկումն, որ վերնագիրն ունենանք և բուն գրուածքը չգտնենք: Լյս միայն է մեր գիտցածը, բայց հայկական քընարն անտարակոյս իրաւամբք դեռ շատ երգեր և չափական տաղեր ալ կը յուսայ իր Սովսիսէն, թէպէտ մեղք որ դարերէ 'ի վեր բաղդը չէ օգնած յուսոյն. թէպէտ և ինքը դեռ յուսահատած չէ, բայց ցաւն ալ պզտի չէ: Լյս ցաւոյն սուտ միտթարութիւն, մանաւանդ թէ ալ աւելի ցաւի պատճառ մը կը գտնէ՝ մեզմէ առջիններուն ցաւն ալ Խորենացիէն զրկուելուն պատճառաւ. միայն մենք չենք եղած իրեն կարօտ, ինչուան իր կենդանութեան ատենէն ալ իրեն կարօտողք կան եղեր: Երբոր սուրբ Սահակայ և Սեբրոպայ մեռնելէն վերջն Հայաստան դարձեր է Խորենացին, ուզեր է անոնց բռնած ճամբովն և իր «Լմենիմաստ արուեստովն և կատարելագոյն յարմարութեամբն», ինչպէս ինքն իսկ կը վկայէ, Հայոց մէջ ծաւալել իր զանազան գիտութիւններն, և գեղեցիկ կարգերով զարդարել զՀայաստան. բայց տեսնելով մէկ կողմէն աշխարհըին աւերմունքը և Պարսից հալածանքը, մէկալ կողմէն նախարարաց անհոգութիւնն և թշնամութիւնը, մէկ կողմէն եկեղեցականաց և կրօնաւորաց պաղուծիւնն և ուսումնատեցութիւնը, մէկալ կողմէն անոնց թանձր ու ծղրած ախորժակները, բողոքեր է թէ, «Ո՛վ այս սուհետե զմերս յարգեսցէ զուսումն, ո՛վ ուրախասցի ընդ յառաջադիմութիւնս՝ մասամբ ինչ յաղթահարեալ. ո՛վ զմեզ սփոթեսցէ գովելով: . . . Ո՛վ որ 'ի ձէնջ թռչակս յաղագս մեր. ո՛վ որ վարդապետացն մաղթանս. ո՛վ որ բան յօժարեցուցող կամ յորդորական. ո՛վ որ յերթալս մեր բեռնաբարձս. ո՛վ որ 'ի գալն մերում հանգիստ կամ տուն կամ օթանոց մեզ պատրաստեաց», Լնոնք սրտէն ըսելով, և անմահ գրչով գրելով այն ազգու ողբերն որ կը կարդանք իր պատմութեան Բ և Գ գրոց վերջի գլուխներուն մէջ, սեպ մը տալով Հայաստանին սե երեսին՝ ծածկեր է ինքը զինքը. և թէպէտ իր ընկերակիցներն ալ ջանացեր են կամ իրեն նմանիլ կամ զինքն իրենց նմանցնել, բայց երկուքն ալ չեն կրցած. իրենք մնացեր են Հայոց մէջ ծանօթ, իմացնելու թէ ինչպիսի անձէ զուրկ մնացիք, և իրենք իսկ շատ տարի փափաքեր են տեսնելու իրենց պանծալի աշակերտակիցը, բայց զուր ջանք. Վիւտ կաթողիկոսն ալ որ իր հին դասընկերն էր և անոր համբաւն լած՝ շատ փնտրուել տուեր է բայց չէ գտած: Լյս կերպով պատժեր է Սովսէս Վերթողահայր՝ մեր ապերախտ հայրերն, իր ողբախառն բարկութեանը մէջ Խորայելի նման յանգիմանելով զանոնք. «Լըք Լըրամեանք մինչև յերբ էք ծանրասիրտք . . . քանզի զենէք զենումն անօրէնութեան և զյուսացեալն 'ի Տէր՝ արհամարհեցէք»:

Բանի որ այս զրկմանս ցաւը սրտերնուս վըայ տպաւորուած է՝ դիպուած մը պատմենք, ուսկից յուսամ որ միտթարութիւնք ալ. աս դիպուածս Վիւտայ ատեն կը պատահի, և թէ գրով և թէ բերնով աւանդուած է:

Բանի որ այս զրկմանս ցաւը սրտերնուս վըայ տպաւորուած է՝ դիպուած մը պատմենք, ուսկից յուսամ որ միտթարութիւնք ալ. աս դիպուածս Վիւտայ ատեն կը պատահի, և թէ գրով և թէ բերնով աւանդուած է:

Պիւտ՝ նախնի և հիմնական ընտիր հայրապետաց սուրբութեամբ իր վիճակին եկեղեցիներուն այցելութիւն ընելու ատեն, անգամ մ'ալ Սաղարշապատու մէկ գեղ մը կ'ինջնայ, որ ոմանք (Նախնին է կ'ըսեն, Սմիածնայ մօտ, և անոր եկեղեցւոյն ալ այցելութիւն ընելէն ետեւ՝ տեղացոց գլխաւորը զինքը կ'ընդունի, և հարկինք մը կ'ընէ մեծ պատուով, անոր հետ եղած եկեղեցականաց և իշխանաց ալ մէկտեղ. հարկինքին ատեն բազմութիւն մարդկան հոն կը դիզուին զանազան կողմերէ, և պատուոյ համար կը սկսին ամէնքը մէյմէկ երգ մէյմէկ գովեստ երգել կաթուղիկոսին առջև դալով, որ անոր ալ շատ հաճոյ կ'անցնի: Եւն բազմութեան մէջ աղքատ ծեր մ'ալ ծանր ու լուռ կեցած հանգէսը կը դիտէ եղեր. ուրիշ մէկ մ'ալ որ շատ անգամ զայն ծերը տեսեր ու գիտէ եղեր որ ան գեղէն է և ձայն ալ ունի, չ'երուկ, կ'ըսէ, դուն ալ բան մը չերգես մեր կաթուղիկոսը

պատուելու. նա խփնելով ետ կը քաշուի, Ես տգէտ պանդուխտ ծեր մ'եմ, ըսելով. բայց մէկալը սիրտ տալով ու անոր ճերմակ կախած մօրուքը շոյշոյելով առաջ կը քաշէ կաթուղիկոսին առջև ու կը ստիպէ որ բան մը երգէ: Սէկ մ'ալ ինչ կը տեսնես, յանկարծ ծերը կը փոխուի, նոր մարդ մը կ'ըլլայ, նոյն ծերն՝ բայց նոր դէմք նոր ձայն, կարծես թէ Սուսէս մարգարէին ճառագայթաւէտ լոյսը վրան կ'ինջնայ, գետնակոր գլուխը կը վերցընէ, կուրծքը կը տնկէ, երեսները կարմիր կը վառին, աչուրները կրակի պէս կը փայլփայլին, շրթունքները վարժ նուագարանի մը պէս կը շարժին, և ծերացած ծոցէն երիտասարդ ձայն մը կը լսուի նման հնցած քնարի եղանակի, որ հնարաւոր միայն աւելի անուշութիւն առած ըլլայ. այն ձայնը՝ ամենուն ապշած լռած անշունջ ժողովին մէջ այսպէս կ'երգէ, երաժշտական ներդաշնակութիւն խաղալով ոլորելով.

“ Ով արքայակերպ ը տէր քահանայապետ ը սուրբ

Եւ ը հովիւ բարի,

Ար յերկնայինսրն նրմանեալ հրեշտակատեսիլ

Երբգեմգեմըք քեզ ը զերգս, քեզ ը զերգըս, երգեմըք քեզ ը զերգս, երբգեմըք քեզ ը զերգս:

Եւ 'ի շրթանց քոց բրդխեալ ջուր կենդանի

Երանգ երանգ ներբըներբական ծաղկօք.

Երբգեմըք քեզ ը զերգս, և այն.

Ով ան որոյ և զբառիցն աւետարանին գետք

Օ անուշն և զօգտակարն,

Երբուցանելով ըզպապումըն ծարաւեաց.

Երբգեմըք քեզ ը զերգս, և այն:

Երբէ ծերն ու անշարժ կը կենայ, բայց դեռ երկայն ատեն լողներն ալ անշարժ կը մնան, կարծելով թէ դեռ անկկայ կը գեղգեղէ իր Երբգեմըք քեզ ը զերգս, որ զմայլած մտքերնուն ու ականջնուն մէջ դեռ կը թռթռայ, ինչուան որ ծերուն մօտ կեցած երիտասարդ մը՝ որուն վրայ որ այն երգին ատեն ամենէն աւելի այլալութիւն մը կ'երևնայ, ալ չդիմանալով

առաջ կը վազէ կաթուղիկոսին, և անորն ալ և ամենուն ալ լուռութիւնն ու զարմացմունքն՝ աւելի մեծ զարմանքով մը ու լուռութեամբ մը կը կտրէ կանչելով, “ Ով սուրբ հայրապետ, սա է 'ի ” ձէնջ կորուսեալն ծերացեալ աշակերտն Սահակայ և Սեսորոպայ՝ Երբգեմըք քեզ ը զերգս ”: Կաթուղիկոսին գրեթէ խեղճն զլսէն գացած, կէս թմրած կէս արթնցած, տեսածին

Հաւատարմութիւն թայց լսածին հաւանելով՝
երկայն ու խոր քնէ ելլողի մը պէս կը
հառաչէ , “ Ո՛վ աւետական ձայնս , ո՛
տայր ինձ տեսանել զնա ” :

Երիտասարդն արցունքները գետի
պէս բխելով , սիրտը տակն ու վրայ ու
զրեթէ շունչը կտրած հազիւ կրնայ նու-
րէն կանչել , “ Լքդարութեամբ ասեմ ”
սա է ծերացեալն Սոլսէս ” . այն
ծերն է եղեր մեր անդին անբաւ ան-
մահ Խորենացին , որ զինքն այն աղքատ
կերպով ծածկած՝ մօտիկ երեսուն տարի
լուծեամբ քաշուած Եղմիածնայ Շու-
ղակաթի մեծայիշատակ վսեմականն և
սրբազան շուքերուն մէջ , և իր ամե-
նասիրելի քեռւոյն ու վարդապետին
սրբոյն Սեսրոպայ գերեզմանին սրտա-
շարժ լուծեանց քով , կ'աշխատի ե-
ղեր մեր ազգը փառաւորելու իրեն փառ-
քով . այն երիտասարդն ալ իր խորհրդ-
դապահ աշկերտն է եղեր : Եւս ծա-
նօթութենէս վերջը Սոլսէսի ցոլացած
դէմքը , Գիւտայ թուշին ու իր աննման
աշակերտակցին հետ պլլուին , այն եր-
կու մէկմէկէ վսեմ ծերերուն իրարու
վրայ գուրգուրալը , բազմութեան հան-
դիսականաց ուրախութիւնն ու լացը ,
չորս դին ձայն ելլելը , Դաւիթ Մայազ-
թին ու իր դասընկերաց մէկ քանին
հոն հանիլը , շատ իշխանաց և ժողո-
վրդեան հոն վազել գալը , հազար ու
մէկ հարցմունքները , հազար ու մէկ ու-
սումնական խնդիրներն և յանձնարա-
րութիւններն որ կ'ընեն Խորենացոյն ,
և կաթողիկոսին հոն զինքը Դազ-
րեանդայ արքեպիսկոպոս ձեռնադրելն ,
և այսպէս Հայաստանի իր յաղթական
գանձը գտնելն , ինչպէս պատմէ գրիչ :

Հ . Դ . Մ

1 Վերոյգրեալ երգիս տեղ աւանդութիւն մը
կը կարծէ՝ թէ մեր Քերթոզհայրն երգած ըլլայ
իր սքանչելի և հրեշտականուազ՝ ծննդեան ճրա-
գալուցին հարցը , Որ գասուց երկնաւորաց . բայց
հաւանական է մեր դրած երգն , որուն խաղերն
ալ կը ցուցնեն թէ շատ վարպետ և անոյշ եղա-
նակ պիտի ունենայ , շէնքն ալ նման է այն հին
մեղեդեաց՝ որոնց ոճն յայտնապէս կը ցուցնեն
թէ Թարգմանչաց դարէն նոր չեն :

ՊԼՏՄՈՒԹԻՒՆ

Լսէ :

ՊԵՂԵՑԻԿ մտածութիւն և փա-
փագելի գործ մըն է՝ կենցաղօգուտ
մարդկանց վարքն հրատարակել , զորոնք
աստուածային նախախնամութիւնը ի-
բրեւ մէյմէկ լուսատու փարոս մէկմէկէ
հեռու դրեր է որ մարդկային ընկերու-
թեան առաջնորդեն քաղաքականութե
ճամբուն մէջ :

Եւ բարերարաց մէջ կրկին յիշատա-
կաց արժանի է Լսիկ Գաղղիացի քա-
հանան , որ բարերարութեան սիրով
վառուած՝ իր ամէն հանձարն և ունե-
ցածը չունեցածը , նաև բովանդակ իր
կեանքն ալ մարդկանց բարիք ընելու
նուիրեր էր : Եւ ջանքն ալ պսակեց հրա-
շարի գիւտով մը որով կարծես թէ բնու-
թեան պակասութիւնը ուղղեց՝ խլից
ու համերց դպրոց բանալով : Ինչ որ
քաջասիրտ քարոզիչք աստուածային
նախանձով վառուած՝ թողլով իրենց
հայրենիքը հեռու աշխարհքներ կ'եր-
թան և մահուն դէմ կը կռուին , որ-
պէս զի վայրենիներն հաւատքի բերեն՝
նոյնը ըրաւ մէկ կերպով մը Լսիկն՝ որ
խուլ և համր մարդկանց սրտին մէջ
մտուց իրենց գերադոյն վախճանը :

Կարողոս Սիբայէլ տը Լ՝ Լսիկ՝ ծնաւ
1712 նոյեմբերի 25ին Սերայի մէջ .
հայրը որ արքունի ճարտարապետ էր և
շատ բարեկարգ կեանք կ'անցընէր , իր
տղաքն ալ կը անուցանէր ամէն բանի
մէջ չափաւորութեան և առաքինութե
սիրովը : Լսիկ պատանին դեռաբոյս
հասակին մէջ երեցուց իր բնաւորու-
թեան ազնուութիւնը . անոյշ կերպ մը ,
խոնարհոյի հեզութիւն մը , և ուրիշի
օգնելու զարմանալի ջանք մը ունէր ,
որն որ ցրցուց ինչուան իր կենաց վերջին
թերը : Ստանն մէջ ալ շատ յառաջա-
դէմ էր . երբոր տասներեօթ տարուան
եղաւ փափաքեցաւ եկեղեցական վի-
ճակ մտնելու . ուստի շատ դժուարու-
թեամբ ծնողացմէ հաւանութիւն առ-